

<https://helda.helsinki.fi>

Språkvetenskap och interaktionsforskning

Keevallik, Leelo

Studentlitteratur

2017-08-01

Keevallik , L & Lindström , J 2017 , Språkvetenskap och interaktionsforskning . i D Håkansson & A-M Karlsson (red) , Varför språkvetenskap? : Kunskapsintressen, studieobjekt och drivkrafter . 1 uppl , 7 , Studentlitteratur , Lund , s. 91-110 .

<http://hdl.handle.net/10138/232374>

unspecified

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Språkvetenskap och interaktionsforskning¹

Leelo Keevallik och Jan Lindström

Introduktion

I detta kapitel visar vi hur man kan studera språk som verktyg för kommunikation. Syftet är att förstå hur språket fungerar när människor muntligt försöker göra sig förstådda för varandra. Man har länge velat tro att det går att särskilja ett slags grammatiskt maskineri som åstadkommer korrekta strukturer separat från deras sammanhang. Här tar vi istället fram hela den kontextuella komplexitet där språket dagligen förekommer och visar hur grammatiken växer fram i en konkret fysisk och kulturell omgivning. Forskningsgrenen som fokuserar språket i mänskliga möten har börjat kallas *interaktionell lingvistik* (Lindström 2014), där det interaktionella tar fasta på turtagning och sekventiell organisering av talarter, medan det lingvistiska bygger på en i princip traditionell grammatisk syn på syntax och lexikon men innefattar också en fonetisk grundpelare när det gäller yttrandeprosodi. När intresset vid sidan av språkliga strukturer riktas mot blickar, gester och kroppsrörelser i det fysiska rummet har man även börjat tala om *multimodal interaktionsanalys* (Mondada 2007). Metodologiskt bygger den interaktionellt orienterade språkforskningen till väsentliga delar på en sociologisk tradition som heter *samtalsanalys* och som studerar hur sociala normer och samhällets institutioner upprätthålls genom samtal (Heritage 1984; för en introduktion på svenska, se Norrby 2014). I denna tradition betraktar man språkliga handlingar som själva grunden till både kultur och samhälle, och man kan därför även som interaktionell språkvetare bidra till förståelsen av dessa komplexa företeelser.

Sett ur ett interaktionellt perspektiv är språket inte ett en gång för alla färdigt instrument, utan något som väsentligen utformas i möten mellan människor. Var och en bär med sig erfarenheter av tidigare användningar av ord och strukturer, men betydelser skapas när de kommer i kontakt med varandra och används i nya sammanhang. Språket är utomordentligt väl lämpat för uppdrag som man behöver fullfölja under sitt liv, i olika mer eller mindre vardagliga situationer. Språkstrukturen har kommit till genom att man behöver utföra många olika sociala handlingar och för att man smidigt ska kunna formulera det som man behöver oftast, såsom hälsningsfraser, uppmaningar och olika typer av responser som *jaha*, *visst* och *nähä*. Enligt detta synsätt har denna anpassning även lett till uppkomsten av rutiniserade grammatiska former som används när man vill få fram information av andra, t.ex. frågor med interrogativ syntax, och visa sina känslor, sitt missnöje eller glädje, t.ex. expressiva satser som *Vad bra det blev!* För att förstå språkets natur måste vi noga kartlägga kopplingen mellan en social funktion, såsom behovet att begära information av en annan person, och ett språkmönster, såsom en uppmaningssats: *Berätta vad som hände!* Olika språk uppnår dessa ändamål på olika sätt, och det händer att vissa är mer noga än andra med att formellt skilja mellan olika funktionsnyanser.

Språkvetenskapen har haft en lång tradition där det skrivna och standardiserade språket varit det huvudsakliga forskningsobjektet – ibland i kombination med forskarens egen intuition. Det har utgjort basen för ett slags abstraktion om språket och bildat utgångspunkt för diverse teoretiska resonemang om språkets väsen (Linell 2005). Interaktionell lingvistik kan naturligtvis inte bygga på en sådan tradition, utan det talade språket utgör det självklara

¹ “Pre-print version” av artikeln som publicerats i Håkansson, D. & Karlsson, A.-M. 2017, Varför språkvetenskap? (Studentlitteratur), s. 91–110.

forskningsmaterialet: det är centralt i möten mellan människor och även ontogenetiskt primärt hos människan; barn lär sig först tala i interaktion med föräldrarna, och senare, genom formell instruktion, läsa och skriva. Vad vi upptäcker om språkets natur ter sig betydligt annorlunda om vi börjar med talet som produceras och uppfattas flyktigt i realtid, med all dess variation och bräcklighet, i konkreta talsituationer där talare även kan dra nytta av sin kropp och artefakter. De olika nutida kommunikativa hybridformer av tal och skrift som återfinns i sociala medier följer också till stor del talspråkets logik, såväl stilistiskt, syntaktiskt som i sin tidsmässiga organisation. Det krävs interaktionellt grundade metoder för att man ska kunna analysera tal och talnära skriftformer som opererar i en temporalt förankrad social kontext. Man visar att grammatiken växer fram steg för steg i det konkreta bruket och att talarna har begränsade möjligheter till redigering – det som man en gång sagt går inte att utradera. I och med bruket uppstår med detta synsätt grammatiska strukturer ur upprepningar av samma mönster som gång på gång används för samma ändamål. De etableras sålunda som rutinmässiga och kulturellt bundna kopplingar mellan struktur och funktion.

I vårt fortsatta resonemang vill vi peka på hur interaktionell lingvistik bidrar till kunskapen om språket och dess grammatiska komponent, främst genom att visa språkmönstrens oundvikliga koppling till handlingar som utförs med hänsyn till vad andra precis har gjort. I socialt umgänge är vi alltid bundna till en sekventiell ordning: i varje yttrande knyter man an till en föregående talare genom att svara, förneka eller rentav avbryta. Samtidigt bäddar man för vad som kan komma, vilken typ av handling som förväntas av nästa talare, t.ex. ett accepterande att göra något. I allt detta har språket, lexikonet såväl som grammatiken, en central roll. Språket formar mänskligt agerande samtidigt som det formas av detta agerande. I det följande beskriver vi hur språkhandlingar skapar interaktionell ordning, och synliggör såväl kulturella mönster som samhällsinstitutioner som är inbyggda i dem.

Kultur i samtal

Begreppet *kultur* kan täcka allt från högkulturell konstutövning till vardagliga praktiker. Interaktionell lingvistik hjälper oss främst att analysera det sistnämnda – hur man åstadkommer en viss "kultur" genom sitt sätt att prata med andra i en språkgemenskap. Till exempel betraktas det som civiliserat att tacka för senast i Sverige och varje gång man gör det, återupprätthålls kulturen. Detta är socialkonstruktivismens grundtanke. Samtidigt har man en speciell fras för att utföra denna rutinhandling, samt ett rutinmässigt svar: *Tack för senast! – Tack själv!* På liknande sätt har man rutiniserat även andra talhandlingar. När det gäller till exempel frågor kan språkbrukarna utnyttja interrogativa grammatiska strukturer, som i sig är något mer abstrakta än rutinfraser. Även olika nivåer av artighet har sina bestämda uttrycksformer. Man vet när det passar att ställa frågan rakt ut – *Var ligger Frimurarehotellet?* – eller när man borde börja med *Jag undrar om du vet...* En stor del av vår vardag består av användandet av dessa mer eller mindre fasta mönster.

Umgängeskulturen blir särskilt tydlig när man växlar mellan olika språk och sammanhang. Till exempel har ester som kom till Sverige som flyktingar under andra världskriget börjat utöva tacka-för-senast-rutinen (ibland genom kodväxling till svenska), medan det i Estland låter mycket märkligt. Man saknar både handlingstyp och dess språkliga uttryck där – man brukar alltså inte tacka för sitt senaste besök och frasen 'för senast' blir obegriplig i en ordagrann översättning till estniska. Däremot finns den sociala rutinen och frasen i den närbesläktade finskan, *Kiitos viimeisestä! – Kiitos itsellesi!*, vilket förmodligen manifesterar den långvariga finsk-svenska språk- och kulturkontakten i Finland. Det språkliga beteendet,

liksom kulturen, är alltid i förändring, inte minst på grund av kontakter mellan folken. Således har det också enligt engelskt mönster numera blivit vanligt att säga *Ha en bra dag!* (*Have a nice day!*) i Sverige, i stället för något sådant som *Ha det så trevligt i dag!*.

Möjligtvis finns det aspekter av språkanvändning som knyter tydligare an till (sub)kulturer, i synnerhet det man kan observera i ordförråd (*motorcykel* eller *båge*, *carpe diem* vs. *yolo* (you only live once), tilltalsformer (*du* eller *ni*, *herr doktor* eller *Madde*) och hälsningsfraser (*god dag*, *hej*, *tjänare* eller *tjabba*). Inom interaktionell lingvistik kan man dock kartlägga kulturmönster som är mer grammatiska till sin natur, där kopplingen kan vara svårare att upptäcka, såväl för gemene man som för forskaren. Som samtalsdeltagare kan man visserligen ibland ha en magkänsla för att något inte är bra, till exempel att man aldrig får turen i ett samtal, men man har svårt att inse att detta kanske beror på att de andra har lägre paustålighet som norm i sin bakgrund.

En subtil aspekt som kommer till uttryck i kontrasten mellan estniska och svenska är hur rakt man kan be någon att uträtta något. Imperativformen, som är vanlig i denna funktion i estniskt språkbruk, betraktas i de flesta situationer som oartig på svenska. Man ska helst inte säga *Svara i telefonen!*, om man inte redan är arg på personen man vänder sig till. Frågan *Svarar du i telefonen?* låter mycket snällare. I en estnisk kontext är det precis tvärtom: frågor av typen ”Svarar du i telefonen?” ställer man bara om man redan har bett personen agera flera gånger och detta har ignorerats. Samma grammatiska struktur kan således placera sig helt olika på artighetsskalan på olika språk, då varje språkgemenskap utvecklar egna sedvanliga formler för handlingar. Om man alltså har lärt sig grammatik och ordförråd i ett nytt språk, som har sin förankring i en annan kommunikativ kultur, kan man fortfarande vara helt fel ute när man översätter t.ex. en begäran ord för ord. En svensk kan bli irriterad på att bli beordrad av en est som har formulerat sig i imperativ, och tvärtom, en interrogativ uppmaning kan förarga esten. Det krävs lång erfarenhet av olika talhandlingar för att man ska kunna bete sig ändamålsenligt i en kultur, dvs. delta i den som fullvärdig medlem och dessutom hänga med i dess ständiga ändringsprocesser.

Det är faktiskt inte heller ovanligt att det uppstår kulturkrockar inom ramen för vad vi brukar betrakta som samma språk, på grund av olika språkanvändningsmönster mellan olika grupper av talare. Ett närliggande exempel kommer från finlandsvenska som i stort sett använder samma grammatik som sverigesvenska, men där man genom näranalys av samtal har upptäckt ett antal särdrag som kan vara märkligt förvirrande. Finlandsvenska talare använder till exempel de demonstrativa pronomenen *den här* och *den där* som signalord vid talplanering, på ställen där man på sverigesvenska skulle kunna tänka sig t.ex. *vad heter det* (Lindström & Wide 2015). I denna användning syftar pronomenen inte på något som sagts i samtalet eller något som är känt för samtalsdeltagarna, utan de har en samtalsreglerande funktion. I exempel (1) används *dedär* två gånger på detta sätt. I utdraget, som är från ett vardagligt samtal mellan några äldre kvinnor, berättar M på rad 6 och 8–9 vart hon åker tåg när hon är på väg till sommarstugan.

(1) SAM:V2. Syföreningsmöte.

01 E: jå Elmer ko[m också allti ti Karis s- s- (.)

02 M: [mi-

03 E: e[mot mej]=

04 M: [#(nå)

05 E: =sedan från ()

06 M: Mirjam brukar komma ti **de[där]** Ekenäs för att# (0,5)

- 07 (?): [ti Ekenäs
 08 M: att de:e ju närmare
 09 °när man åker° ti Ekenäs [()
 10 E: [jä man kan kombinera
 11 me någån upp[köp °ån sån dánt°
 12 M: [jä just de
 13 (1,6)
 14 M: °men dedär°
 15 (1,8)
 16 M: nu ha vi gjort på de vise å ja tycker de:e hemst skönt
 17 system han får då (.) på torsdagen när han ((...))

Exemplet visar två olika funktioner där *dedär* används för talplanering. På rad 6 i frasen *ti dedär Ekenäs* har den en fokuserande funktion och riktar uppmärksamheten på något centralt i sammanhanget. Medan E åker tåg till Karis åker M tåg till Ekenäs. På rad 14 har *men dedär* en avrundande funktion: talaren har kommit till en punkt där hon kan lämna över turen till någon annan, vilket framgår av de pauser som föregår och följer hennes tur (rad 13,15). Då ingen annan tar turen fortsätter hon prata. Även om denna användning inte är helt obegriplig på sverigesvenska är den ändå främmande och man kan inte intuitivt veta vad det handlar om.

För att man ska kunna upptäcka de ovannämnda detaljerna räcker det därför inte med att intervjua talare, utan man måste spela in dem i olika naturligt förekommande sammanhang. Sådana utgörs såväl av vardagliga situationer, såsom samtal inom familjen och mellan vänner, som av institutionella sammanhang, där deltagarna har olika på förhand givna rättigheter och skyldigheter (t.ex. samtal mellan kund och expedient, läkare och patient, lärare och elev). Interaktionslingvister arbetar därför närmast som antropologer: man lär känna en miljö, spelar in samtal på video, transkriberar detaljerna noga, och utför analysen tur-för-tur. Inspelningen bör i idealfallet fånga in alla aspekter som deltagarna använder för att skapa mening: gester, blickar, artefakter, det fysiska rummet. Utan tillgång till denna kontext kan det till exempel vara omöjligt för forskaren att förstå yttranden som innehåller deiktiska ord som *där*, t.ex. *Du kan sitta där* (talaren pekar på en grupp stolar på andra sidan av rummet), eller att inse hur någon får ordet genom att vifta med pennan under ett möte. Med hjälp av en samling av inspelade situationer kan man upptäcka regelbundenheter i hur talare utför olika typer av handlingar. Handlingarnas språkliga utformning utgör en central aspekt i varje kultur, samtidigt som kulturella kategorier och värden återspeglas i språkanvändning, t.ex. i ett familjärt eller formellt tilltal.

Språkhandlingar i samtalskontext

Betraktar man interaktionen tur för tur, blir det uppenbart att språkhandlingarnas grammatiska struktur är känslig för vad som har sagts tidigare. Till exempel kan man inte använda konstruktionen *Vaddå x* om inte en annan talare precis har yttrat något om *x* (t.ex. *Varför är du så arg? – Vaddå arg?*). Det innebär att det man säger måste anpassas till varje specifik plats i samtalet. På vårt modersmål lär vi oss detta i olika naturliga situationer genom åren.

Talarna handlar i repliksekvenser som följer varandra i tiden, och likaså har varje yttrande och tur en början och ett slut. Talspråket är sålunda ett temporalt förankrat fenomen och man utträttar typiskt vissa saker i början av en tur, vissa andra i slutet. I det följande ger vi några

exempel på grammatiska strukturer så som de tar form i turer som fällts i samtalsspråkets temporala, sekventiella väv. Presentationen är "kronologisk" i så motto att den börjar med initiativhandlingar och försätter till utformningen av responser, och vidare till expansioner av turer generellt.

Att den grammatiska formuleringen av en språkhandling är avhängig av var den befinner sig i en samtalssekvens innebär att grammatiska strukturer finns för att talarna ska kunna göra meningsfulla saker med dem i den kontext där de behövs (se t.ex. Anward & Nordberg 2005). Vi kan belysa detta med den så kallade initiala dislokationskonstruktionen som består av en initialt placerad referent (t.ex. ett ord som syftar på en person, ett föremål eller en plats) och en sats som innehåller ett pronominellt uttryck som syftar tillbaka på det initiala ledet, såsom i *Tidningen, den ligger på bordet*. I konkreta samtalskontexter ser man att konstruktionen kan realiseras i en dialogisk process som involverar tre turer. I (2) talar A och B om en granne som har vackra blommor.

(2) Ur Eriksson 2002:16.

- 01 A: **Eriksson här nere**
02 B: aa
03 A: **han** brukar (ju) ha så fina pelargoner
04 men han orkar inte i år hålla på

Fall av denna typ visar att dislokation används när talaren vill introducera en referent i samtalen (här en person med namnet Eriksson) och att denna praktik kan innebära en påtaglig förhandling med lyssnaren, som på rad 2 bekräftar att han kan identifiera den nämnda referenten. Först efter kvitteringen *aa* säger A sedan något om denna intersubjektivt etablerade referent, som då åsyftas pronominellt (*han*).

Att yttrandets form är beroende av dess sekventiella position ser man klart i responser: en fråga är vanligen längre än svaret på den. Det här beror på att man inte upprepar innehållet som ingått i frågan (om inte extra tydlighet krävs, som t.ex. i en domstol). I följande utdrag (3) – en sekvens där deltagarna pratar om när deras barn sade sina första ord – ser man exempel på denna praktik i frågan och svaret på rad 1–2. M producerar bara de negerande element (*nä aldri*) som är strategiska för svaret, som i en fullständig form skulle ha kunnat lyda *nä han hade aldri sagt dom ljuden ihop förut*.

(3) USAMGRAM 5:2. Tjejkväll med fika.

- 01 H: hade han aldrig sagt dom ljuden ihop fö[rut.
02 M: [nä: aldri;
03 H: nä ok[ej;
04 L: [aha
05 (0.6)
06 L: hm;
07 (0.4)
08 L: (ja kan[ske);
09 M: [>tror'nte< de.

På rad 9 ser vi en annan manifestation av hur den grammatiska formen har med sekventiell position att göra. Här producerar M en påståendesats som inleds med det finita verbet, dvs. den saknar första satsledet (som skulle kunna vara subjektet *jag*, som i *jag tror inte det*). Sådana verbinledda påståendesatser är typiska just i responser (Linell 2003), liksom även här.

Den verbinledda påståendesatsen på rad 9 produceras som ett tillägg till svaret på rad 2, inte som ett initiativ till något nytt i samtalet.

Utdrag (3) illustrerar sålunda också hur yttranden och konstruktioner produceras bit för bit, snarare än som maximalt sammanhållna paket i ett kör. M svarar på frågan direkt och med ett litet finalt överlapp på rad 2 (*nä aldrig*), men efter någon sekund kompletterar hon svaret genom att tillägga den epistemiska kvalifikationen *tror'nte de*. Hon skulle ha kunnat producera svaret i en tur (*nä, aldrig, tror'nte de*), men i detta fall använde hon två turer för det – möjligen för att ingen tar något tydligt nytt initiativ efter rad 2.

Även syntaktiska enheter kan produceras i en liknande stegvis (inkrementell) process, vilket framgår av följande exempel (4). L och M talar här om ett gammalt barnprogram på TV som de försöker minnas tillsammans. På rad 4 slår M fast vid vilken tid programmet brukade sluta. Yttrandet förefaller i sitt sammanhang komplett och slutfört vad gäller grammatisk form, innehåll och intonation. På rad 6 producerar hon dock ett garderande tillägg (*som ja minns*) som förlänger det ursprungliga bidraget och dess grammatiska konstruktion. Resultatet av denna manöver blir en formellt lyckad kombination av en huvudsats och bisats (*de slutade tio över sju som ja minns*), men de kombinerade delarna är producerade i två separata yttranden.

(4) USAMGRAM 5:1. Tjejkväll med fika.

- 01 L: ↑nä ja har↑ sett Drutten å Jena lite grann.
02 (0.4)
03 L: men (ja) minns inte så mycke de väl mest (Marie-Louise) som har,
04 M: .hhh å **de slutade tio över sju.**
05 (0.4)
06 M: ↓**som ja minns.**↓
07 L: ↑mm↑:.

Fenomen av detta slag talar för att grammatiken är emergent, det vill säga att grammatiska strukturer växer fram enligt de behov och beslut som talarna tar i en given sekventiell kontext, snarare än genom en klar planläggning av vilken typ av konstruktion som till slut ska uppnås. I exemplet ovan föranleds det expanderande tillägget av behovet att modifiera den nyss levererade utsagens säkerhet och att den andra parten inte producerat någon respons på den. Tillägget preciserar således M:s utsaga samtidigt som det skapar en ny möjlighet för den andra att fälla en kommentar (se Eriksson 2002). Men denna interaktionella praktik förutsätter en hel del grammatisk kompetens: talaren fogar in ett element som passar ihop med en tidigare struktur så att de tillsammans bildar en grammatiskt välfungerande större enhet.

Vi inledde detta avsnitt genom att ta upp konstruktionen initial dislokation (utdrag 2), men vi kan även dryfta en systerkonstruktion som kallas final dislokation. Den består av en referent som följer en sats som säger något om denna referent och hänvisar till den med ett pronominent uttryck, t.ex. *Den ligger på bordet, tidningen* (där *tidningen* är det finalt ”dislokerade” ledet). Det är värt att notera att final dislokation kan vara resultatet av en liknande inkrementell turkonstruktion som diskuterades i samband med utdrag (4). I en sådan användning ser man klart att det finala referentiella ledet syftar till att förtydliga den pronominenta referens som återfinns i den föregående kärnutsagan. Exempel på detta har vi i följande utdrag (5) där frågans *det* på rad 1 (*hade du de*) preciseras med tillägget *speciell läggdags* på rad 3.

- (5) USAMGRAM 5:1. Tjejkväll med fika.
- 01 M: hade du **de** när du va liten då?
- 02 (1.0)
- 03 M: **speciell läggdags**.
- 04 (1.0)
- 05 L: .hmf
- 06 (0.8)
- 07 L: ja minns inte.

Även i detta fall ser vi hur en större konstruktion (final dislokation i anslutning till en frågesats) uppstår genom talarens sekventiellt förankrade beslut i realtid. Dessa beslut utgör responser på något som blivit aktuellt i situationen. I (5) förtydligar talaren frågan på rad 1, förmodligen eftersom responsen uteblir på rad 2. I stället finns här en paus, ett möjligt tecken på att lyssnaren har svårt att identifiera vad *det* i den ursprungliga frågan syftar på.

Att grammatik praktiseras på ett annat sätt i samtal än i skriven prosa betyder ingalunda att grammatiska strukturer och regler inte gäller även där. Som exemplen ovan visat är språkanvändningen i muntlig social interaktion systematisk och grammatisk. Likaså är det skäl att notera att det sociala genomsyrar språket som företeelse. Språket finns för att vi ska kunna uttrycka våra tankar och idéer, göra dem till gemensam egendom, dela information och styra andra personer att handla på ett visst sätt. Det bygger också på socialt överenskomna normer. Vad som anses vara grammatiskt, dvs. korrekt formulerat, är resultatet av en upprepad praktik som blir konvention i en språkgemenskap. Detsamma gäller språkliga betydelser – en enskild individ kan plötsligt inte bestämma vad ett ord ska betyda, utan detta bygger på ett kollektivt avtal. Vidare följer språkandet som social handling etablerade sociala normer: en fråga förutsätter ett svar, en invit behöver ett bemötande och man bör tacka för en tjänst. Bryter du mot normen måste du förklara dig: varför svarade du inte, varför brydde du dig inte om att tacka, varför använde du ett konstigt ord? I vid mening kan allt sådant beteende betraktas som grammatik, dvs. återspeglade talarens kompetens, och det är en grammatik som alltid står i relation till en specifik samtalskontext.

Interaktion, kroppar och artefakter

Även om det råder konsensus om språkets centrala roll i socialt umgänge är det inte ovanligt att rycka ut språket ur sitt sammanhang när man undersöker det. Inom samtalsanalys började man först forska om telefonsamtal, då man på detta sätt kunde utgå ifrån att all interaktion mellan deltagare skedde med hjälp av röster – men inte t.ex. via gester eller minspel. Man kunde därmed exempelvis belägga turtagning som system (Sacks et al. 1974) och definiera en samtalsstur som en sekventiellt framväxande företeelse (Schegloff 1996). Om vi däremot vill förstå språkets roll vid ansikte-mot-ansikte möten är det betydligt mer tveksamt att skala bort alternativa kommunikativa resurser. I multimodal interaktionsanalys har man belagt blickens organiserande roll, den betydelseskapande kapaciteten hos olika gester och den tolkningsram som de mänskliga kropparnas position i en samtalssituation kan utgöra. I ett sådant perspektiv är språket ett verktyg bland andra semiotiska resurser som vi har till vårt förfogande när vi vill skapa mening, presentera oss själva i olika roller, och inte minst framföra information.

När man är i samma rum kan man livligt gestikulera upp en hel värld, eller använda föremål för att metaforiskt illustrera sina idéer. Det är också enkelt att peka ut, röra vid eller plocka upp saker som man hänvisar till. Detta kan man enbart studera med hjälp av

strategiska samtalsfaser: en datotskärm kan vändas i ett läge så att dess innehåll blir synligare för den som ska kommentera det och ett pappersdokument positioneras i olika riktningar på ett bord i relation till den person som ska kommentera innehållet. Artefakter kan vidare mobiliseras i vissa karakteristiska interaktionsfaser; t.ex. vid inköp av en biljett blir det relevant för personalen vid en biljettkassa att vända sig till datorn för att kunna besvara en fråga om bokningsläget och i en annan fas då en beställning ska föras in och priset på inköpet meddelas. I sådana fall kan man säga att fysiska objekt får rollen som ”tredje parter” i interaktionen, vid sidan av de mänskliga deltagarna (se Linell 2009:102)

Olika objekt kan ha olika kommunikativa värde i olika aktivitetssammanhang. När det gäller att undervisa i en fysisk aktivitet, såsom dans, är istället kroppen central. Därför kan man på danslektioner observera multimodala konstruktioner som kombinerar grammatik och kroppsrörelser (Keevallik 2013). I exempel (7) förklarar en danslärare förningsteknik i en pardans. Han bygger en syntaktisk struktur bit för bit på rad 1–3: *å de e väldigt väldigt väldigt viktigt – hos dem som för – initialt*. I början på rad 4 initierar han ett yttrande som inte säger så mycket självt och som han inte heller avslutar verbalt: *för om killarna gör*. Istället visar han under den 2 sekunder långa pausen vad killarna (dvs. de som för) gör för fel. I kombination med grammatiken utgör denna kroppsliga demonstration ett meningsfullt bidrag på lektionen. Efter demonstrationen initierar läraren på rad 5 ett liknande yttrande *så kommer ju tjejerna att göra* som han också avslutar genom en kroppslig demonstration.

(7) LINDY HOP 2007

- 01 Lärare: Å de är väldigt väldigt väldigt viktigt. (0.2)
02 Hos dem som för. (.) Initialt. (.) För det är det
03 det som kommer att sprida sig på: tjejer också.
04 **För om killarna gör - (2.0)**
Kropp L: ((visar killarnas fel))
05 **Så kommer ju tjejerna att göra - (1.3)**
Kropp L: ((visar hur tjejerna gör))
06 eftersom de följer. Eller hur.

Dessa två multimodala enheter (på rad 4 och 5) innesluter en komplex satsfogning bestående av en konditional bisats och en konsekutiv sats: *om x, så y*. Efter den andra demonstrationen lägger läraren dessutom till en orsaksbisats *eftersom de följer*. Här kan man återigen se hur satsstrukturer växer fram i realtid och hur de därtill är varvade med kroppsrörelser, som väsentligen bidrar till meningsskapande mellan lärare och danselever.

Syftet med denna typ av kvalitativ analys är att visa hur olika materiella och icke-materiella element kan bli betydelsebärande för samtalsdeltagare i interaktion i specifika sammanhang. En sådan analys ökar vår förståelse av språkets funktion och begränsningar. Till exempel kan det vara mycket mer effektivt att visa en dansrörelse än att berätta om den, eller att peka på en skärmbild istället för att beskriva bokningsläget och salens konstruktion i ord. Ett viktigt tillämpningsområde för multimodal interaktionsanalys är kommunikation med hjälp av tekniska resurser, särskilt vid olika kommunikationshinder (Norén et al. 2013), exempelvis demens (Lindholm 2010). Samtidigt bidrar denna typ av analys till kunskap om samhällsinstitutioner och deras kommunikativa villkor, såsom vid kundservice och undervisning.

Samhället i samtal

De flesta samhällsinstitutioner bygger på samtal i en eller annan form, och vi upprätthåller dem genom situationsanpassad interaktion. I exemplet ovan stod dansleverna tysta i en cirkel och observerade läraren, som fick hålla en lång multimodal instruktion och genom detta iscensätta sin roll. Därmed var lektionen ett faktum. I exempel (8) ser vi däremot en annan institution komma till stånd – ett polisförhör. Redan på rad 1 och 2 kan man se hur en av deltagarna, polisen (P), utövar sin rätt att hålla i dagordningen. Han yttrar en markör för övergång till nästa fas *då ska vi se*. Den andra deltagaren väntar tålmodigt under den efterföljande pausen på 2 sekunder, vilket bekräftar motpartens rätt att styra över samtalet. Knarrljudet under pausen kommer från ett centralt maktobjekt i sammanhanget, skrivmanskinen, som polisen använder för bevisregistrering (inspelningen är från år 1985/86; idag fungerar datorn som ett liknande maktobjekt).

(8) Tema K; P5. Polisförhör; polis (P) och misstänkt (M).

- 01 P: då ska vi se.
02 ((knarrljud, 2.1))
03 P: <du är här> å ja ska höra dej som ↑ misstänkt ↑
04 för (.) <tillgrepp av ö:l>. (.) ur en affär,
05 (0.5)
06 M: mm:
07 (2.6)
08 P: tillsammans me Micke ja.
09 (0.2)
10 M: ja
11 (0.7)
12 P: va säger ru om ↑dä rå↑
13 (0.6)
14 M: ↑ja er↑känn[er]
15 P: [du] erkänn[er.]
16 M: [ja:]i

Detta samtalsavsnitt återspeglar tydligt makförhållanden mellan deltagarna: en av dem informerar och ställer frågor medan den andra svarar. Parterna följer och upprätthåller en normativ ordning. Språket används dessutom performativt för att åstadkomma juridiskt bindande påståenden, såsom tillkännagivande av brottsmisstankar samt erkännande av brott. Även om många språkliga verktyg här sammanfaller med vardagligt tal, t.ex. svarspartiklarna *mm* och *ja*, utmärks det formella sammanhanget av ordval (*tillgrepp*) och den utförliga beskrivningen av orsaken till samtalet (*du är här å jag ska höra dej...*). Den institutionella praktiken ställs på sin spets i svaret på polisens fråga på rad 12 (*va säger du om dä rå*), som i andra sammanhang skulle kunna utlösa t.ex. en åsiktsformulering. I stället orienterar sig den misstänkte mot det juridiska med responsen *ja erkänner*.

De asymmetriska förhållandena kan givetvis missbrukas. Som misstänkt har man ett begränsat talutrymme. Sekventiellt är man hänvisad till enbart svarspositioner, vilket systematiskt ger den andra parten både tolkningsföreträde och makt över formuleringarna. Det är därför av yttersta vikt att kritiskt granska institutioners samtalspraktiker. Öppna vardagliga frågor som den på rad 12 (*va säger ru om dä rå*) är ett gott exempel på hur man som frågeställare kan ge svararen ett kunskapsmässigt företräde och därmed förhoppningsvis

minska risken för orättvisor. Genom analys av utbyten av detta slag kan samtalsforskning direkt bidra till samhällsutveckling.

När vi deltar i samtal där vi möter representanter för samhällsinstitutioner har vi vissa inlärdade förväntningar om samtalens gång och deltagarnas asymmetriska eller komplementära roller. Till exempel ska en lärare instruera och en student följa instruktioner, en polis ska förhöra och en misstänkt svara, en läkare diagnostisera och en patient ta emot en diagnos. Brott mot förväntningarna kan orsaka förvirring, vilket egentligen vittnar om existerande normer. Ett sådant brott kan vi se i utdrag (9) där läkaren, dvs. den som väntas ha expertrollen på en medicinsk konsultation, på rad 4 uppger att han inte vet svaret på frågan som patienten ställer om en viss behandlingsform, lymfaterapin.

(9) INK:12. Samtal mellan läkare (L) och patient (P).

- 01 P: >va gör he de lymfaterapin (.)
02 va händer i kroppen<
03 (.)
04 D: **ja vet int**
05 (.)
06 P: du vet int he
07 D: fråga henne
08 (.)
09 D: *(nä) de vet ja int faktist*

Patienten har varit intresserad av denna alternativa behandlingsform och läkaren har uppmuntrat henne att pröva den. På rad 1–2 vill patienten veta mer om hur lymfaterapin fungerar varpå läkaren blankt svarar *ja vet int*. Svaret förefaller oväntat och patienten kvitterar med en kontrollerande handling *du vet int he*. Läkaren tar fortfarande inte ställning, antagligen för att lymfaterapin inte ingår i standardmedicinska praktiker. I stället hänvisar han patienten till terapeuten som ger lymfaterapi (*fråga henne*). Därtill upprepar han på rad 9 att han *faktist* inte vet hur lymfaterapin fungerar (rad 9). Här kan *faktiskt* förstås som en markör av att innehållet i det sagda kan strida mot mottagarens förväntningar, dvs. läkarens yttrande är en orientering mot det skedda brottet mot den institutionella ordningen.

I vardagliga såväl som institutionella sammanhang använder vi språk för att interagera med motparten, vare sig det är en familjemedlem eller en representant för en samhällsinstitution. Språket är anpassat till olika normer och förväntningar samt för att reparera det oväntade. Det upprätthåller och förnyar samhället i stort och smått.

Slutord

I detta kapitel har vi diskuterat olika infallsvinklar på forskning om tal i interaktion: kulturella, grammatiska och samhälleliga. Utifrån näranalys av inspelade talhandlingar kan man belägga grammatik, såsom den växer fram i realtid i interaktion. Detta befrämjar vår kunskap om språkliga strukturer, deras tillkomprocesser och samband med typiska sekventiella kontexter. När människor umgås med varandra påverkar de varandras sätt att uttrycka sig och kan t.ex. uppmuntras av stödjande signaler eller dämpas av en avvisande blick. I detta umgänge växer grammatiska strukturer fram bit för bit och kan över tid bilda rutinerade mönster för vissa interaktionella uppgifter såsom referens, instruktion eller gardering. Å andra sidan bidrar interaktionsanalys till en bättre förståelse av såväl mänskliga

relationer som samhällliga institutioner som upprätthålls genom språk och samtal. I och med en sådan ansats utforskar man både tal och interaktion och bejakar därmed språket i sitt omedelbara sociala sammanhang – där det används muntligt för att skapa mening mellan människor här och nu.

Att kunna interagera med andra människor är centralt för oss, oavsett om vi gör det på ett visst språk, med hjälp av gester eller tekniska medel. Språkvetenskapen kan bidra till interaktionsforskning men måste då utvidgas till att omfatta analys av andra meningsskapande resurser såsom den mänskliga kroppen, artefakter, förankring i tid och rum, samhällliga normer m.m. Interaktionell lingvistik tar därför avstamp i en grundläggande organisation av samhället – samtal i olika former – och inte i kognitiva modeller om hjärnans funktioner. Detta är en avgörande skillnad mellan formella teorier om grammatik som fokuserar effektiva modeller för att skapa korrekta kontextlösa meningar, och funktionella teorier som betonar att faktorer utanför den rent grammatiska sfären kan vara avgörande för hur själva språkstrukturen ser ut. Analysen här utgår från talandet i realtid, förankrat i sekvenser av handlingar i varje konkret talsammanhang. Syftet är att förklara hur betydelser ständigt omförhandlas i ett mänskligt samspel, och hur grammatiken är ett verktyg som är särskilt anpassat till att knyta an till samtalsparterna och reagera på deras närvarande eller uteblivna inspel. Detta innebär att man förespråkar en dialogisk förståelse av språket, människan och samhället. Social interaktion är samtidigt en av de naturligaste men också mest komplexa mänskliga aktiviteterna. Den bygger på förutsägelser och justeringar som deltagarna ömsesidigt löpande gör när de spinner vidare på en samtalstråd och förhåller sig till varandras bidrag, röstlägen och miner allteftersom yttranden produceras.

Transkriptionsnyckel

.	fallande intonation
,	rak intonation
ˊ	lätt stigande intonation
?	stigande intonation
↑	lokal tonhöjning
↓	lokal tonsäkning
[början av överlappande tal
]	slutet av överlappande tal
=	ingen paus mellan två yttranden / yttrandet fortsätter på en annan rad
(.)	mikropaus (mindre än 0,2 sekunder)
(0.5)	paus, längd angiven i tiondels sekunder
> <	snabbare än omgivande tal
< >	långsammare än omgivande tal
de-	plötsligt avbrott
de:	förlängt ljud
de:e	legatouttal
de	emfas
DE	högre ljudstyrka
#de#	knarr i rösten
de	skratt i rösten
°de°	lågmält tal
“de”	förställd röst

(de)	osäker transkription
((...))	utelämnat språkmaterial
((skratt))	transkriptörens kommentar
„ >>--	multimodal notation

Material

Deix:burken (SÅINF, *Samtal, interaktion och åldrande*, Uppsala universitet, 1998); INK (*Interaktion i institutionell kontext*, Helsingfors universitet, 1997); LINDY HOP (*Language, voice, and the body*, UCLA, 2008); SAM (*Svenska samtal i Helsingfors*, Helsingfors universitet, 1990); TemaK (*Samtalsarkiv vid Linköpings universitet*, 1985/86); USAMGRAM (*Samtalspråkets grammatik*, Uppsala universitet, 2000)

Referenser

- Anward, Jan & Nordberg, Bengt (red.), 2005: *Samtal och grammatik – studier i svenskt samtalsspråk*. Lund: Studentlitteratur. S. 231–328.
- Eriksson, Mats, 2001: Syntaxens sociala sida. *Språk och Stil*. NF 11. S. 5–24.
- Eriksson, Mats, 2009: Referring as interaction: on the interplay between linguistic and bodily practices. *Journal of Pragmatics* 41(2). S. 240–262.
- Heritage, John, 1984: *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press
- Keevallik, Leelo, 2013: The interdependence of bodily demonstrations and clausal syntax. *Research on Language and Social Interaction* 46(1). S. 1–21.
- Lindholm, Camilla, 2010: *När orden fattas oss: om demens, språk och kommunikation*. Stockholm: Liber.
- Linell, Per, 2003: Responsiva konstruktioner i samtalsspråkets grammatik. *Folkmålsstudier* 42. S. 11–39.
- Linell, Per, 2005: *The Written language bias in linguistics: its nature, origins and transformations*. London: Routledge.
- Linell, Per, 2009: *Rethinking language, mind, and world dialogically. Interactional and contextual theories of human sense-making*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Lindström, Anna, 2003: Skärningspunkter mellan sociala och språkliga strukturer i studier av tal-i-interaktion. *Folkmålsstudier* 42. S. 91–112
- Lindström, Jan, 2008: *Tur och ordning*. Stockholm: Norstedts akademiska.
- Lindström, Jan, 2014: *Interaktionell lingvistik: procedurer, teman och analyser*. *Folkmålsstudier* 51. S. 31–55.
- Lindström, Jan & Wide, Camilla 2015: *Finlandssvenskt samtalsspråk. Gruppspråk, samspråk, två språk*. *Svenskan i Finland – i dag och i går*, red. av Marika Tandefelt. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 91–126.
- Mondada, Lorenza, 2007: Multimodal resources for turn-taking: pointing and the emergence of possible next speakers. *Discourse Studies* 9(2). S. 195–226.
- Norén, Niklas, Samuelsson, Christina & Plejert, Charlotta, (red.) 2013: *Aided Communication in Everyday Interaction*. London: J&R Press.
- Norrby, Catrin, 2014: *Samtalsanalys: Så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund: Studentlitteratur.
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel & Jefferson, Gail, 1974: A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation. *Language* 50(4). S. 696–735.

Schegloff, Emanuel A., 1996: Turn organization: one intersection of grammar and interaction.
I: Interaction and grammar, red. av Ellinor Ochs, Emanuel A. Schegloff &
Sandra A. Thompson. Cambridge: Cambridge University Press. S. 52–133.